

Historia C

Vårterminen 2010

NYKTERHETSFRÅGAN I HEDEMORA

- Vad gjordes och sades av politiker, IOGT och lokaltidningen i samband med
folkomröstningen 1922

Handledare:
Margaretha Mellberg

Författare:
Tony Nordström

Abstract

The aim of this essay is to see how the IOGT, local politicians and the local newspaper acted in the city of Hedemora in Sweden in connection with the referendum held in 1922 whether or not to ban the use of alcoholic beverages. To accomplish this I have examined protocols from local IOGT-groups, the town council and the local newspaper Södra Dalarnes tidning.

I find that the local IOGT not only worked with the issue of alcohol but served as an institution that deepened democracy and education in the local community through discussions, study circles and applying pressure on local politicians. The locally elected bodies in turn were generally in favour of the good work the IOGT did, although not always overwhelmingly so. Many of the local politicians that handled the issues of alcohol were themselves active members in organisations promoting absolutism.

The local newspaper tried to be balanced in reporting about the issue involved, but as a whole they gave a little more space to those voices that were against a complete ban on alcohol in the referendum.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	sida
1. INLEDNING	4
1.1 Introduktion.....	4
1.2 Syfte.....	4
1.3 Forskningsläge.....	5
1.4 Material och avgränsningar.....	7
1.5 Metod.....	8
1.6 Bakgrund.....	9
2. RESULTAT.....	11
2.1 Åren innan 1922.....	11
2.2 Året 1922.....	13
2.2.1 Innan beslutet om folkomröstning.....	13
2.2.2 Förberedelser för kamp.....	14
2.2.3 Arbetet i logerna.....	15
2.2.4 Södra Dalarnes Tidning.....	18
2.3 Folkomröstningen.....	19
2.4 1923 – 1929.....	20
2.4.1 Kretslogen Framåt.....	21
2.4.2 Hedemora nykterhetsnämnd.....	21
2.4.3 Garpenbergs nykterhetsnämnd.....	22
2.5 Slutsatser.....	23
2.6 Sammanfattning.....	25
3. DISKUSSION.....	26
4. KÄLLFÖRTECKNING.....	28

1. INLEDNING

1.1 Introduktion

Att ur skrivna källor i det förflutna återskapa sätt att tänka och handla är en stor utmaning som kräver både tid och respekt för källorna så att man inte övertolkar utan försöker sätta in något i ett sammanhang. Med den här inställningen ville jag ta mig an en av de rörelser som hjälpte till att framföda och grunda demokratin och det sättet att tänka i vårt land. Det handlar om nykterhetsrörelsen, en gren av våra svenska folkrörelser som haft ett stort inflytande när det gäller att forma vårt samhälle som det nu är idag. Det som enskilda och grupper av människor i enskilda loger gjorde och verkade för samspelade också med andra maktinstrument i vårt samhälle som tidningar och den politiska makten på olika nivåer. När sedan striden i nykterhetsfrågan intensifierades ledde det hela fram till det som blev den första folkomröstningen i Sveriges historia och som skulle ta ställning till ett ja eller nej till ett rusdrycksförbud i vårt land. Den här situationen gjorde att jag ville ta reda på hur det såg ut lokalt i Hedemora kommun där jag bor.

1.2 Syfte

Mitt huvudsyfte med min undersökning är att se hur nykterhetsrörelsen, lokalpolitiker och lokaltidningen agerade i nykterhetsfrågor under framför allt folkomröstningsåret 1922 i det som idag är Hedemora kommun. Mina mer specifika frågeställningar är följande:

- Vad gjordes och vad diskuterades i vissa IOGT-loger under 1922 fram till folkomröstningen månaderna därefter?
- Vilken verksamhet hade en av de mer övergripande kretslogerna i nykterhetsarbetet?
- Vad visar Hedemora stadsfullmäktiges protokoll för syn på nykterhetsfrågor under de första åren på 1920-talet?
- Hur agerade Hedemora nykterhetsnämnd från dess bildande 1918 och under 1920-talet i olika nykterhetsfrågor?
- Hur speglar lokaltidningen Södra Dalarnes tidning nykterhetsfrågan under 1922?

1.3 Forskningsläge

Nationellt finns det en hel del undersökningar som ur olika vinklar studerat nykterhetsfrågorna vid tiden för rusdrycksomröstningen och en av de mer genomgripande är den av Lennart Johansson som skrev sin bok "Systemet lagom" som en doktorsavhandling 1995 vid Lunds universitet. Författaren konstaterar att det saknas en djupare undersökning av den svenska förbudsdebatten och hans uttalade syfte med avhandlingen blir då att skapa en större förståelse runt debatten kring rusdrycksomröstningen och att analysera det politiska spelet under de två decennier som föregick själva omröstningen. Han menar att förstå detta blir viktigare än att försöka analysera själva resultatet i omröstningen.¹

När denna fråga tidigare beskrivits i litteraturen har det ofta handlat om att beskriva nykterhetsrörelsen och vad den gjorde i frågan. Det finns, menar författaren, vissa saker som behöver klarläggas även med nykterhetsrörelsen, men hans fokus ligger istället mera konkret på frågor som varför det skedde en så snabb politisering av förbudsfrågan kring år 1900 och hur agerade partier, riksdag och regering i interaktionen med intresseorganisationer. Slutligen leder detta också fram till frågan om varför Sverige inte fick ett förbud trots att det här fanns så många organiserade nykterister.²

Problemet för Johansson när det gäller källmaterialet var som för många andra historiker att det var alltför rikligt och att han därför tvingades sälla ordentligt i floran. När det gäller nykterhetsrörelsen har han fokuserat på centrala samarbetsorgan som Förbudskongressen istället för de enskilda organisationerna. Från arbetsmarknaden har han koncentrerat sig på handlingar hos Svenska bryggareföreningen och Svenska bryggeriarbetarföreningen. När det gäller partier är det i första hand Socialdemokraterna och Frisinnade landsföreningen han hämtat material då det var dessa som tydligast var inblandade i striden. Nykterhetskommittén som tillsattes 1911 utgör en viktig källa för avhandlingen medan däremot tidningar nästan helt utlämnats då dessa i sig skulle utgöra grunden för en egen avhandling på grund av det stora omfånget.³ Vissa av de trender han hittat nationellt knyter jag också ihop med vad jag hittar lokalt.

När det gäller den nykterhetsrörelse jag valt finns det nationellt en detaljerad genomgång av Arne Svensson som skrev boken "De visade vägen- IOGT-NTO 100 år, en krönika" vilket är en historisk översikt över organisationen och vad som hänt den under 100 år fram till utgivningsåret 1979. Författaren som själv varit aktiv inom organisationen, bland annat som

¹ Johansson s. 11

² Johansson s. 12

³ Johansson s. 34-36

rektor på rörelsens folkhögskola Wendelsberg, beskriver i detalj viktiga händelser som inträffat under årens lopp. Eftersom boken inte i sig gör anspråk på att vara en vetenskaplig avhandling redogör inte författaren för hur han valt bland olika källor eller ens vilka källorna är, och detta trots att boken är fullspäckad med årtal, personer och andra fakta. Man får väl dock förutsätta att det mesta av källmaterialet kommer från organisationens egna arkiv och medlemmars eget material och redogörelser.

Ovannämnda forskning gäller ju den nationella nivån. På det lokalhistoriska planet finns det forskning av Lars Jonsson och Björn-Erik Pettersson som tillsammans har skrivit en C-uppsats i historia med titeln ”Nykterhetsrörelsens uppkomst och utveckling-internationellt, nationellt och lokalt”. Här finns förutom en redogörelse för det internationella och det nationella också en lokal inblick i hur nykterhetsrörelsen uppkom och utvecklades i Luleå kommun från 1841 till 1922. Lokalt för Luleå har de använt protokoll och minnesskrifter från IOGT:s egna möten.⁴

Det uttalade syftet med uppsatsen är att studera utvecklingen av nykterhetsrörelsen i Luleå kommun och de driver ingen speciell tes. Själva anger de att deras uppsats är kvalitativ i sin studie av källmaterial. Uppsatsen är också ett bra komplement till min övriga litteratur då den kommer ned med sitt fokus på den lokala nivån och hur debatten från riket i stort sjönk in i den förbudsvänliga kommunen i norr, och här finns också likheter med det område min undersökning gäller då Kopparbergs län också var övervägande förbudsvänligt. En annan uppsats från samma område som berör rusdrycksomröstningen är den av Maria Nilsson och Anna Ärlig som de kallar ”Debatten i Norrbotten inför rusdrycksomröstningen”. Författarna avgränsar dock sin undersökning till att jämföra olika tidningar i länet. En annan lokal ansats är den av Peter Hultgren i sin uppsats ”För vår skull rösta nej! : om lundensisk alkoholkultur vid förbudsomröstningen 1922”. Här är dock uppsatsens syfte mer inriktat på den lokala alkoholkulturen i ett försök att förklara det stora motståndet mot ett förbud.

Lokalt för Dalarna finns det en del olika jubileumsskrifter som redogör för det lokala arbetet i vissa nykterhetsloger och även för exempelvis IOGT i länet, men jag har inte hittat någon forskning som försöker knyta ihop skeendet i samband med förbudsomröstningen med nykterhetsrörelser, de politiska organen och lokaltidningen på en lokal nivå. Det är här min undersökning tar sin början.

⁴ Jonsson s. 9

1.4 Material och avgränsningar

Jag har använt mig av fyra olika arkiv för att få fram källmaterial till att besvara mina frågeställningar.

När det gäller tidningar har vi en riktig lokaltidning som heter Södra Dalarnas tidning. Den andra ”lokaltidningen”, som är socialdemokratisk, heter Dalademokraten och är mer länsbaserad. Här kunde jag valt att jämföra de båda tidningarna men valde att avgränsa arbetet till en tidning och valde då den mest lokala av de två. De artiklar jag behövde kunde jag vaska fram i deras tidningsarkiv i Hedemora som sträcker sig tillbaka till slutet på 1800-talet.

Protokollen från stadsfullmäktige för 1920-talet hittade jag i Hedemora kommuns arkiv. Här var textmassorna lite mindre då deras möten bara hölls en gång i månaden till skillnad från logerna som höll en gång i veckan, och därför utsträckte jag undersökningen till hela 1920-talet för att få mer underlag att bedöma hur de hanterade nykterhetsfrågor. I detta arkiv hittade jag också protokollen från nykterhetsnämnden, och av samma skäl som ovan bestämde jag mig för att sträcka ut undersökningsperioden till hela 1920-talet.

Folkrörelsen för nykterhet innefattade ju en stor mängd organisationer alltifrån renodlade kyrkor, blåbandsrörelsen och den vid den här tiden delade rörelsen IOGT-NTO. Jag har valt att koncentrera mig på IOGT, dels för att detta är den mer renodlade nykterhetsrörelsen jämfört med kyrkorna, men också för att det fanns något mer arkivmaterial med dessa jämfört med NTO. Samtidigt var detta den utöver kyrkorna största nykterhetsrörelsen i vårt land vid tiden för folkomröstningen.

I det som idag är Hedemora kommun fanns det också mängder av olika loger och det var långt ifrån alla som det gick att hitta material om.⁵ Jag valde att i kretslogen Ny tid titta närmare på logen Hedemora 2031 då denna loge ligger i huvudorten i kommunen och flera av de andra ligger utanför kommunen. Den enda loge i denna kretsloge som ligger i kommunen är 3418 Engelbrekts minne. Denna loge valde jag bort då protokollen från deras möten är mycket fåordiga och dessutom långt mellan de protokollförda mötena.

Utanför huvudorten Hedemora fanns det två olika kretsloger. Den som innehöll logerna i Örängarne, Ivarshyttan, Smedsbo och Vikbyn hittade jag inte alla protokoll till och därför valde jag den andra kretsen kallad Framåt med logerna i Långshyttan, Myckelby, Svinö Stjärnsund och Smedby. Då materialet var stort valde jag att dels titta på kretslogemötena i

⁵ Med Hedemora kommun menar jag dagens geografiska enhet i fortsättningen av arbetet.

Framåt under hela 1920-talet för att få en inblick aktiviteterna och tänkandet på en mer central nivå. Sedan valde jag också att titta på en enskild loge i kretsen under året 1922 och då föll valet på nr 398 i Långshyttan kallad Hem och härd.

Anledningen till att jag valde den handlar om att det sett till medlemsantalet var den mest aktiva logen i kretsen vid tiden ifråga. Det här materialet från IOGT-logerna fanns på olika platser. I folkrörelsernas arkiv i Falun hittade jag material för kretslogen Framåt och även logen i Hedemora 2031. Att jag valde att titta närmare på kretslogen Framåt istället för den kretsloge som Hedemora tillhör beror på att jag inte lyckades spåra deras kretslogeprotokoll till något arkiv.

Det visade sig att IOGT hade skickat in en del av logernas material till folkrörelsernas arkiv medan annat material fanns i hemkommunens arkiv. Materialet från logen i Långshyttan kallad Hem och härd återfann jag i ett nästan ”bortglömt” filialarkiv i Långshyttan i Hedemora kommun. Arkivarien i Hedemoras stadsarkiv berättade för mig att det fanns ett arkiv där och hon åker dit en eftermiddag i månaden i sin tjänst. Materialet till den här logen visade sig också vara mycket fylligt och användbart när jag till slut hade vant mig vid handstilen i dessa protokoll.

1.5 Metod

Att presentera vad jag hittat kan naturligtvis göras på många olika sätt. Jag har valt att göra den grundläggande strukturen kronologisk för att på så sätt försöka knyta ihop de olika aktörernas göranden i förhållande till varandra. Att redogöra för varje aktör för sig är kanske säkrare och på ett sätt lättare att komma i mål på, men jag tror att jag tappar i inbördes överblick om jag väljer att göra det på det sättet. Däremot kommer jag under varje kronologisk rubrik att dela in beskrivningen i temaområden.

För att strukturera fotnoterna kommer jag för mitt källmaterial att använda följande förkortningar:

HFP = Hedemora fullmäktigeprotokoll

HNP = Hedemora nykterhetsnämndsprotokoll

SDT = Södra Dalarnes Tidning

När jag angivit fotnoter har jag ibland satt citattecken runt uttryck jag hittat i tidningar och protokoll utan att det direkt efter står en hänvisning till källa. Det beror på att de följande

meningarna också innehåller material från samma källa och därför är det den närmast följande fotnoten som materialet är hämtat ifrån.

1.6 Bakgrund

Nykterhetsrörelserna som hade växt upp i landet i slutet av 1800-talet drev allt starkare kravet på ett förbud för rusdrycker, och bara IOGT hade 1898 över 76 000 medlemmar i 1400 loger runtom i landet.⁶ Frågan om alkoholen och att kunna skapa ett bättre samhälle hängde ju här tätt ihop med frågorna om rösträtt, reformer och demokratiskt deltagande i stort.

Nykterhetsrörelsen genomförde 1909 en inofficiell folkomröstning som visade att 55,6% av folket över 18 år var för ett förbud, något som gav de vind i seglen och förnyad styrka att driva kravet på en riktig omröstning.⁷ Bland partierna var både socialdemokraterna och liberalerna uttalat förbudsvänliga under 1911 och när sedan liberalerna fick bilda regering senare samma år fanns det nu en majoritet med förbudsvänner i riksdagens andra kammare, och den nykterhetskommitté som den nya regeringen sedan tillsatte bestod till större delen av förbudsvänner⁸

Krigsåren var en tveeggad period för många nykterhetsorganisationer. Medlemstalen hade ökat nästan hela tiden fram till dess men nu började en tillbakagång, men samtidigt gjorde knappheten under krigsåren att även konsumtionen av alkohol gick ned.⁹ Motbokssystemet som infördes med början från 1914 dämpade säkert också konsumtionen. Allt detta var något som Bratt och hans system stod bakom. När han först presenterade sina idéer 1909 var nykterhetsvännerna på hans sida då han ville begränsa tillgängligheten, men i takt med att förbudsmotståndarna i honom såg en väg att slippa ett totalförbud blev nykterhetsvännerna alltmer mot Bratts plan, speciellt efter runt 1917 då den nya rusdrycksförordningen som riksdagen antog mer lutade åt Bratts plan än mot ett totalförbud.¹⁰

Den allra första IOGT-logen i hela Dalarna bildades faktiskt redan 1882 i Hedemora och fick namnet Gutenberg.¹¹ Just den här logen upphörde dock efter några år och i staden blev det istället IOGT-logen 2031 som bildades 1894 som fortsatte arbetet, och då hade redan staden

⁶ Bergman s. 189,190

⁷ Johansson s. 46

⁸ Johansson s. 39, 49

⁹ Svensson s. 216

¹⁰ Johansson s. 139, 161

¹¹ Vågbrytaren: Dalarnas Distriktsloge av IOGT 1886-1926 s. 2.

en NTO-förening och en blåbandsförening sedan några år tillbaka. 1909 slog sig sedan stadens olika organisationer som verkade för nykterhet ihop i en samverkansrörelse som kallades Hedemora stads nykterhetsförbund samtidigt som var och en fortsatte med sin egen verksamhet.¹²

När det gäller det som idag är Hedemora kommun i stort såg befolkningen ut enligt följande i början på 1922:

Tabell 1.1 Befolkningsstorlek Hedemora kommun 1922

Område	Antal folkbokförda	Antal röstberättigade av dem
Hedemora stad	3263	2023
Hedemora socken i övrigt	6347	3532
Garpenberg	2571	1354
Husby	4819	3769
Totalt	17000	10678

Källor: SDT 3/1, 29/8 1922

I kommunen totalt fanns det i januari 1922 7286 stycken motböcker utfärdade och dessa köpte under samma månad 7225 liter sprit vilket var en klar minskning från januari föregående år då 10910 liter hade sålts.¹³ Det ska också sägas att den här minskningen skedde från en redan låg nivå. Snittet i riket för spritinköp/år låg på 32,2 liter/person och här låg Hedemora bland de allra lägsta med cirka 10 liter/år.

¹² Trotzig s.542-546

¹³ SDT 18/2 1922

2. RESULTAT

2.1 Åren innan 1922

Nykterhetsnämnden i Hedemora föddes 1918 och sattes till att hantera alla frågor rörande alkohol. Nämnden bestod av 5 personer och 2 suppleanter. Trots att kommunen redan tidigare hade infört motbokssystemet fick de redan från början vädjanden från nykterhetsrörelsen om att stoppa den tekniska preparatförsäljningen och man diskuterade i nämnden att försöka skapa en svart lista med personer med alkoholproblem som handlarna kunde ha och stoppa misstänkta missbrukare från att köpa.¹⁴

Andra frågor som dök upp det första året av verksamhet handlar om att systembolaget vill att nämnden ska yttra sig om en lista med på 158 namn som ansöker om inköpsrätt, att stadshotellet vill förlänga försäljningen från 22.00 till 23.00 på kvällen och dricka upp till 24.00, och även att nykterhetsvännerna också vill att omfattningen av hembränningen i kommunen ska undersökas. För att hantera frågorna beslutar nämnden att inte yttra sig till systemet utan hänvisar till tidigare nämnda svarta lista som upprättats. Hembränningen beslutas det inget om och det står inget om varför, men kanske var det så att frågan kändes en aning övermäktig, men när det gäller stadshotellet är man restriktiv och bestämmer att de får se till att smutta färdigt till 23.15, sen ska kunderna vara ute.¹⁵

Under 1919 verkar det som om vissa nykterhetsivrare tog en liten chans. IOGT i Hedemora begär nämligen att få ut listor med alla motboksinnehavare i kommunen och skälet sägs vara att de vill ”vederlägga elaka rykten” om att det skulle finnas logemedlemmar som innehade bok.¹⁶ Nämnden säger rakt nej till den här begäran för att de anser den onödig. De anger dock inte integritetsskäl som en orsak till att de inte vill.

Viktigare saker som skulle bestämmas fick ju inte nämnden hand om utan då var det fullmäktige som tog beslut. Stadsfullmäktige vid den här tiden bestod av 26 personer varav 3 eller 4 av dessa var kvinnor. Den politiska sammansättningen har varit märkvärdigt svår att ta reda på där varken tidningen eller fullmäktiges egna protokoll varit till någon större hjälp. Det enda jag funnit är ett protokoll där det blir diskussion och omröstning och lottning om platserna i en nämnd för att fullmäktige var delat och där huvudkandidaten på den ”borgerliga” sidan fick 12 röster och kandidaten för ”vänstern” fick lika många.¹⁷

¹⁴ HNP 27/5 1918

¹⁵ HNP 21/12 1918

¹⁶ HNP 4/12 1919

¹⁷ HFP 10/1 1918

Vid deras möte i mars 1920 hade de att ta ställning till om varje motboksinnnehavare skulle få möjlighet att ta ut upp till 4 liter per person. Frågan var känslig och skapade stor diskussion inte bara i fullmäktige utan även i samhället i stort. Fullmäktige själva rapporterar i samband med beslutet att det förekommit opinionsmöte emot förslaget. Även kretslogen Framåt hade vid sitt möte veckan innan skickat ett telegram till fullmäktige med uppmaningen att inte öka spritransonen.¹⁸

När beslutet sedan skulle tas i fullmäktige dök det upp ett motförslag som satte gränsen till 2 liter istället och i omröstningen som sedan skedde vann detta motförslag med rösterna 13-10.¹⁹ Här kan det verka som det var enbart nykterhetshänsyn som var orsaken till att förslaget vannades ur. I en bilaga till fullmäktigeprotokollet framgår det dock att den största orsaken till oviljan att bevilja 4 liter låg i att systembolagets tillstånd snart gick ut och ändå skulle omförhandlas då, och då tyckte många ledamöter att frågan lika gärna kunde anstå till dess.²⁰ Att frågan om alkoholen inte var lätt att hantera förstås också av de räkenskaper som finns tillgängliga för kommunen. Totalt 119 000 liter sprit hade sålts i kommunen under 1919 varav drygt 107 000 från det enda systembolaget och resten via det enda stället med utskänkning som var Stadshotellet i Hedemora. Allt detta inbringade i vinst när alla omkostnader var betalda 183 000 kronor, och av detta fick Hedemora kommuns kassa ett tillskott på cirka 30 000 kronor, att jämföra med utgifterna i stort för staden som låg på cirka en halv miljon kronor per år.²¹

Denna kassako skulle samtidigt tyglas genom att reglerna skulle begränsas för att hålla nere bruket. Öppettiderna för systembolaget sattes till 12.00- 17.00 vardagar. Utöver regeln som begränsade inköpen till 2 liter per person och månad bestämdes också att ingen under 25 år fick köpa, och dessutom skulle det hållas stängt från julafton till nyårsdagen samt skärtorsdagen till 3:e dag påsk, lördagar och alla helgaftrar och senare lades även den 3:e mars till i samband med militärens mönstring som skedde då.²² Här fanns alltså samma dilemma som vi har idag med systembolaget som har till uppgift att marknadsföra sig och samtidigt uppmuntra människor att försöka minska bruket av deras varor. Skillnaden är ju att då hade kommunen en tydligare koppling i sin ekonomi till intäkterna från spriten.

Kretslogen Framåt som jag nämnde innan var även i andra avseenden aktiv och flyttade fram positionerna under de här åren innan 1922. Vid dessa möten var det inte bara representanter

¹⁸ Kretslogen Framåt protokoll 7/3 1920

¹⁹ HFP 13/3 1920

²⁰ HFP 1920 bilaga s. 17

²¹ HFP 1920 bilaga s. 37, 38, 149

²² HFP 1920 bilaga s. 35; SDR 31/12 1922

för alla logerna närvarande utan även de lokala medlemmarna i den loge som var värd för mötet kunde vara närvarande. Man diskuterade i maj 1921 om hur man skulle försöka påverka höstens riksdagsval men man lyckades inte enas om en strategi då utan först i augusti utsågs Alex Ljungberg som lobbyist och fick ”full handlingsfrihet” och 75 kronor att använda till detta.²³ I november samma år hade man också en mycket lång diskussion vid sitt möte om ämnet ”Är ett rusdrycksförbud berättigat i vårt land”. Efter att ha vänt på alla tänkbara argument i frågan menade man att man kunde svara ja på den frågan.²⁴ Här började man slipa argumenten på allvar i det som komma skulle.

Redan tidigare hade man också styrt upp verksamheten för att kunna behålla mer fokus. Många loger hade för att bättra på ekonomin börjat hyra ut sina lokaler till andra verksamheter som ibland behövde lokal. För att räta upp leden gjorde man ett uttalande till alla loger om att ”ej hyra ut till något som kan skada nykterhetssaken”.²⁵

2.2 Året 1922

2.2.1 Innan beslutet om folkomröstning

När året började hade det sedan länge talats om att frågan om alkoholen skulle kunna avgöras i en folkomröstning. I lokaltidningen i februari fanns en artikel som redogjorde för möjligheten att riksdagen skulle kunna ta beslut och sedan kanske genomföra en sådan omröstning under 1923.²⁶ I logen Hem och Härd läste man upp ett ”cirkulär med anledning af förbudsinsamlingen” och logen bidrog med 500 kronor för att stödja arbetet med att påverka politikerna.²⁷

Alla organisationer intresserade av nykterhet i Hedemora hade sedan länge bildat organisationen nykterhetsvännernas centralkommitté. Lokaltidningen rapporterade från deras årsmöte i mars där det blev en livlig diskussion om den ”stundande förbudsomröstningen” då det kommit till medlemmarnas kännedom att riksdagens lagutskott just nu diskuterade frågan. Det var heller inget fel på stridslystnaden bland medlemmarna då i slutet på mötet antog en resolution där budskapet var att de hellre avstod en folkomröstning istället för att på något sätt vattna ur frågan att ta ställning till.²⁸

²³ Kretslogen Framåt protokoll 5/5, 14/8 1921

²⁴ Kretslogen Framåt protokoll 13/11 1921

²⁵ Kretslogen Framåt protokoll 7/11 1920

²⁶ SDT 9/2 1922

²⁷ Hem och Härd protokoll 30/3 1922

²⁸ SDT 7/3 1922

När IOGT:s kretsloge Ny tid hade möte några dagar senare hade ryktet sipprat ut från riksdagen att det kanske skulle bli en förbudsomröstning redan i år. Av referatet i tidningen framgår att de redan diskuterat den här snabba scenförändringen. En talare som återgavs bemötte en invändning mot en omröstning redan i år när han sade att vissa tycker att det är för tidigt, men han menade att nykterhetsrörelsen har kämpat för det här länge och efter 40-50 års arbete är vi naturligtvis redo nu.²⁹

Ytterligare några dagar senare blev nu det här ryktet officiellt när det i lokaltidningens riksnyheter framkom att lagutskottet framlägger förslag till omröstningslag. Här meddelades det också att man skulle skilja på mäns och kvinnors röster. Det skulle visserligen dröja till den 13/5 innan det kom ett telegram i tidningen som tillkännagav att konungen bestämt tiden till den 27/8 1922.³⁰ Nu var det bestämt. Nu gällde det att samla krafterna.

2.2.2 Förberedelser för kamp

Redan några dagar innan konungens tillkännagivande hade Hedemora fullmäktige behandlat en begäran från Hedemora nykterhetsvänner där de bad om ett bidrag på 500 kronor för att driva kampanj för sin sak. Under diskussionen i fullmäktige dök det upp ett motförslag då vissa tyckte att de får nöja sig med 300 som året innan med hänvisning till att ekonomin inte var så bra. Efter en längre diskussion vann 500-alternativet en knapp seger med 12 röster för och 11 emot.

I början på maj samlade sig organisationerna som kämpade för nykterhet till ett överläggningmöte för att förbereda sig för förbudsomröstning i Betelkapellet i Hedemora. Här kom man överrens om att samordna arbetet med sprida information och hålla möten och att samtidigt tona ned sitt religiösa budskap under tiden. De närvarande organisationerna visade sig vara flera olika kyrkor tillsammans med blå och Vita bandsrörelsen, och det protokollfördes att icke närvarande organisationer skulle få en kopia av protokollet.³¹ Det visade sig att inte alla organisationer hade inbjudits till det här mötet. När IOGT-logen i Hedemora några dagar senare möttes diskuterades det här mötet i Betelkapellet där ”blott religiösa inbjudits”. Logen lade dock inte skulden på kyrkorna utan menade att det berodde på ”centralkommitténs slöhet”. Logen medger att de andra ”de vara mycket starkare organiserade än vi” och att det därför är bäst att arbeta tillsammans. Här finns ändå en tydlig bitterhet då de

²⁹ SDT 18/3 1922

³⁰ SDT 28/3, 13/5

³¹ SDT 9/5 1922

bland annat undrar varför vi inte fått det utlovade protokollet från mötet, och hela mötet slutar i uppmaningen att arbeta hårdare och försöka värva fler medlemmar.³²

2.2.3 Arbetet i logerna

Genomgående för logernas protokoll finns också problem med att få alla medlemmar att avlägga kvartalsavgifterna, något som var viktigt för att kunna finansiera sin verksamhet. Centralt fick nykterhetsvännernas organisation i Hedemora 500 kronor beviljat som bidrag till kampanjen från stadsfullmäktige även om det var med minsta möjliga marginal, 12-11 i omröstningen då vissa ville sänka beloppet till 300 kronor.³³ Kretslogerna verkar också ha varit mycket måna om att inte belasta logerna ekonomiskt och det förekommer ofta i deras protokoll att de ger logerna skattefrihet, något de annars var ålagda att betala till kretslogen.³⁴ Ändå verkar logerna både i Hedemora och Långshyttan ha haft pengar för de utgifter de haft i form av material, kost, logi och resor både för sina egna medlemmar och besökande representanter. Vid ett tillfälle under 1922 diskuterade logen i Hedemora att införa ett borgensåtagande på 250 kronor för varje medlem så att logen kunde ta ett banklån, men detta röstades ned när det skulle beslutas.³⁵

Under dessa månader syntes det i protokollen att det hade satt sig ett medvetande om hur viktig kunskapen var om sakfrågorna i kampanjen. Båda logerna nämner studiecirklar de anordnade för sina medlemmar. I en rapport i logen i Hedemora från kretslogen som återgavs sades det att det är varje medborgares plikt att skaffa sig kunskap för att vara ”säker på sina påståenden i debatter och privata samtal”.³⁶ Det här återgavs inte rakt av i en vanlig diskussion utan här handlade det om litteratur medlemmarna hade läst. Några veckor tidigare hade man i ett protokoll återgivit orden från en distrikssekreterare som skrivit till dem inför folkomröstningen att det för alla medlemmar är av ”stor vikt att lärde sig tjänna alkohålsförsmålet, så att faktiska upplysningar och osanna påståenden vederlägges vid samtal och offentliga diskussioner” och här uppmanades alla loger att bilda studiecirklar och delta i korrespondenskurser i alkoholfrågan.³⁷

³² Logen Hedemora protokoll 11/5 1922

³³ HFP 11/5 1922: SDT 13/5 1922

³⁴ Kretslogen Framåt årsmöte februari 1924

³⁵ Logen Hedemora protokoll 26/5 1922

³⁶ Logen Hedemora protokoll 18/5 1922

³⁷ Logen Hedemora protokoll 6/5 1922

I logen Hem och härd hade man Tegnérkraftnar och dessa kopplades ofta ihop med diskussioner över aktuella ämnen där diskussionens vågor ofta gick höga. I Hem och härd diskuterades sådana ämnen som ”Hur kan man bäst använda ungdomstiden?” Här läste en logesyster upp en dikt som svar. Andra ämnen var ”Finns det ett universalmedel mot liknöjdhet?” eller ”Är det en plikt att försaka andra nöjen för att besöka logemöten?”. Oftast framgår det inte av protokollen vad de kom fram till men i det här fallet skrev de att deras svar blev ja, om det handlar om ”dåliga och mindervärdiga nöjen” utan att de säger något om vad detta skulle vara för typ av nöjen.³⁸

Synen på olika nöjen var något som diskuterats länge i nykterhetsrörelsen i stort och påverkade naturligtvis IOGT:s verksamhet på olika sätt. I augusti ville en del medlemmar ändra mötestiden i logen från torsdagar till söndagar och anledningen var att man kommit igång med biokvällar i Hedemora som vissa ville gå på, och i omröstningen blev det bara en rösts övervikt för att ändra.³⁹ Här syns tydligt i röstetalet den målkonflikt som fanns i rörelsen. För vissa var utbildandet av skötsamma och helnyktra samhällsmedborgare målet med verksamheten. För andra var det utöver detta lika viktigt att skapa gemenskap och roa sig tillsammans. Här fanns en skillnad som var svår att överbrygga som Gunneriusson påpekar om IOGT.⁴⁰

Något annat som diskuterades i logen handlade om varför ungdomarna går med i logen. Många kände en rädsla att det var för att de kunde ha roligt tillsammans och inte för att de var intresserade av nykterhetsfrågor. Man enades ändå om att det var viktigast att de ändå är med för då kan de äldre fostra dem som medlemmar vilket i långa loppet är det viktigaste. Vid samma möte kritiserade man tendensen i logen som fanns att det blir för mycket lek av verksamheten. Här uttrycktes dock inget negativt om det här med dans som tidigare kritiserats som aktivitet i nykterhetsrörelsen.⁴¹ Med hänvisningen att dans är något ”smidigt och fint” uttryckte logen sig positiv till sådant.⁴²

I Hedemora diskuterades sådant som ”kan ett rusdrycksförbud upprätthållas i Sverige”, Man ”framhöll svårigheterna hoppades man ändå att folkandan skulle reagera mot förbrytare”⁴³ Vissa diskussionsteman återkom flera gånger under året. I Hem och härd finns det två protokoll som anger att man diskuterade ”Är kvinnan mannen underlägsen?”, en diskussion som säkert var en del i den nyligen beslutade rösträtten för kvinnor. I den sista av de två

³⁸ Logen Hem och härd protokoll 17/5, 28/6 1922

³⁹ Logen Hedemora protokoll 17/8 1922

⁴⁰ Gunneriusson s. 66

⁴¹ Bergman s. 203

⁴² Logen Hedemora protokoll 18/3 1922

⁴³ Logen Hedemora protokoll 6/7 1922

diskussionerna står det också kortfattat i protokollet vad de kommit fram till nämligen att ja, de är jämställda.⁴⁴ Kanske som ett led i denna jämlikhetssträvan hade man i samma loge ett möte de kallade ”systrarnas afton” där det bara var kvinnor som var tjänstemän och ansvarade för allt under kvällen.⁴⁵

Trots detta enorma fokus på utbildning och deltagande i demokratibyggande som det ändå kan sägas vara var det inte alltid så enkelt att få medlemmarna att delta. Vid ett möte i logen i Hedemora var man mycket bekymrad för det svaga deltagandet i allmänhet vid de studiecirklar som anordnades av logen. De orsaker som luftades till varför det var som det var handlade bland annat om att många unga känner sig oerfarna och inte vågar delta i cirkarna. Samtidigt pekades det på att det bland många äldre fanns en rådande attityd att de känner att de inte kan eller vill lära längre. Medlemmarna i logen kom inte fram till något som borde göras utan uttryckte bara sin oro över hur det ser ut.⁴⁶

I övrigt handlar protokollen från logerna mycket om deras vardagsarbete med egen verksamhet för medlemmarna som inre missionering, cirklar, fester och utflykter. I det yttre arbetet inför folkomröstningen handlade det mycket om affischering, lotterier och att sälja tidningarna Vägbytarens och Förbudsomröstningen och ställa upp när budkavlebilen kom och agiterade på orten. Här bidrog logen med pengar för att betala omkostnader för bilen och dess besättning under deras vistelse på orten. Vid flera tillfällen hade man också annonser inne i lokaltidningen som protokollen visar att man betalat för. Dessutom var det medlemmar som ibland hade varit med och rest med bilen och dessa kunde vid vissa logemöten komma med redogörelser över sina egna intryck av att ha rest med dessa bilar.⁴⁷ I slutspurten i kampanjen skulle också NTO-logen kallad Framåt (inte att förväxla med IOGT-kretsen med samma namn som jag undersökt) anordna en bilkortege genom staden. IOGT i Hedemora frågade då om de kunde hjälpa till med exempelvis kaffeservering i samband med detta men fick till svar att det skulle vara till större hjälp om de kunde ”skicka nationalklädda flickor med i bilkortegen”⁴⁸ Utöver en skickad gratulation till ett NTO-jubileum är detta det enda omnämnandet av kontakt mellan de två systerorganisationerna i staden.

Kretslogens protokoll gav uttryck åt det allvar många kände inför den stundande omröstningen. Månaden innan omröstningen skriver de vid ett möte att agitationen för

⁴⁴ Logen Hem och härd protokoll 17/5, 26/7 1922

⁴⁵ Logen Hem och härd protokoll 17/4 1922

⁴⁶ Logen Hedemora protokoll 18/3 1922

⁴⁷ Logen Hedemora protokoll 3/8 1922

⁴⁸ Logen Hedemora protokoll 24/8 1922

folkomröstningen skall skötas av kretsrådet i det de kallar ”den sista avgörande stunden”, ett uttalande som det ligger mycket tyngd i.⁴⁹

2.2.4 Södra Dalarnes Tidning

Lokaltidningen Södra Dalarnes tidning hade mycket text som handlar om alkoholfrågor månaderna innan folkomröstningen. Här finns mycket referat av nykterhetsmöten på olika ställen i staden och även artikelsier med information om alkohol på olika sätt. Med början 1/7 1922 beskrevs i 7 artiklar hur förbudet hade slagit som införts i Finland tidigare.

Tidningen hade också flera gånger stora artiklar där mer eller mindre kända personer kort fick säga vad de tycker i frågan.⁵⁰

När man läser rubrikerna känns de balanserade utan att tidningen lutar åt någon sida. När man läser hela artiklarna är det många fler gånger som förbudsmotståndare får utrymme när det är en artikel som är lite längre. Det kan exempelvis handla om riksnyheter som säger att polisen är negativ till ett förbud då det leder till angiveri och en dyr organisation, eller att socialstyrelsen avstyrker ett beslut då länder som infört förbud ändå inte fått bort konsumtionen utan istället fått en stor olaglig hantering på halsen.⁵¹

Men även lokalt baserade artiklar lutar mer åt Nej-sidan. I ett föredrag i Garpenberg som tog 4 timmar i en fullsatt lokal visade sig experten som talade luta mer åt att rösta nej, och i en annan artikel uttalar sig stiftets biskop och säger att han ”är avgjort anhängare till det Brattska systemet”.⁵²

I en annan lång artikel två veckor innan omröstningen återger en skribent sina reflektioner på vad han hört i förbudsdebatten och vänder sig allmänt mot överdrifter som tagits till, och sammantaget är texten mycket mer emot ett förbud än för.⁵³

⁴⁹ Kretslogen Framåt protokoll 1920 s. 58

⁵⁰ SDT 19/8; 22/8 1922

⁵¹ SDT 3/6; 1/8; 15/8 1922

⁵² SDT 17/8 1922

⁵³ SDT 12/8 1922

2.3 Folkomröstningen

Söndagen den 27/8 1922 var det alltså dags för folk att gå och rösta i den första officiella folkomröstningen i vårt land. Ifrån Hedemora rapporteras det om att det var köer till vallokalerna under förmiddagen men att det tunnades ut mot kvällen.⁵⁴ Det lokala resultatet från omröstningen såg ut enligt följande:

Tabell 2.1 Folkomröstningsresultat Hedemora kommun i rusdrycksomröstningen

Område	Antal röstberättigade	Ja-röster (män/kvinnor)	Nej-röster (män/kvinnor)
Hedemora stad	2023	627 (251/376)	560 (359/201)
Hedemora socken	3532	1066 (472/594)	599 (414/185)
Garpenberg	1354	301 (143/158)	319 (213/106)
Långshyttan	1355	560 (264/296)	288 (196/92)
Smedby	1301	419 (173/246)	289 (204/85)
Stjärnsund	1113	330 (148/182)	240 (187/53)
summa	10678	3303 (1451/1852)	2295 (1573/722)

Källa: SDT 29/8 1922

Här finns lite skillnader och likheter mot länet och riket i stort.

Tabell 2.2 Jämförelse i % mellan Hedemora kommun och riket i rusdrycksomröstningen

	Hedemora kommun	Riket
% för förbud	59	49
% Röstdeltagande	52	55
% av nej = män	69	63
% av nej = kvinnor	31	37

Källa: SDT 29/8 1922

⁵⁴ SDT 29/8 1922

Kopparbergs län där Hedemora var en del var som län betraktat dominerat av förbudsvänner med 70 % som röstade ja till ett förbud. Hedemora kommun var alltså som helhet mindre benägna än länet i stort att vara för ett förbud, men sett i ett nationellt perspektiv var det ändå en tydlig majoritet i kommunen som var för att införa ett förbud. Det intressanta var Garpenbergs socken där motståndarna till ett förbud faktiskt var fler än de som var för ett förbud, och här är det också ungefär lika många män som kvinnor som är för ett förbud. I protokollen hos logerna nämns det inte så mycket om den förlorade omröstningen. I september tar man i logen i Hedemora upp en diskussion under rubriken ”Varför förlorades förbudsomröstningen.” Det sägs inget om vad man kom fram till och dessutom var det få medlemmar närvarande.⁵⁵

I den andra logen Hem och härd är det månaderna efter helt tyst om omröstningen utan där nämns mest de studiecirklar man skulle dra igång igen.⁵⁶

2.4 1923-1929

Åren efter folkomröstningen fortsatte frågan om nykterhet att bli aktuell i olika sammanhang. Att det inte blev förbud var naturligtvis ett svidande nederlag som dämpade ivern något hos nykterhetsvännerna men kampen fortsatte både i organisationerna och på den politiska arenan i olika sammanhang

I januari 1923 gick det ut ett kvartalscirkulär till alla IOGT:s loger där man kommenterade resultatet i följande ordalag i samband med vad man trodde om årets medlemsutveckling:

”Allt bero på huru djupt motgången den 27 aug. gripit oss och huru snart vi förstått att hämta oss efter densamma. Det är icke tid längre att hänge sig åt pessimism. Visserligen har en märkbar reaktion inträtt ifråga om nykterhetstillståndet i vårt land. Men det är en reaktion, som – huru beklaglig den än är – likväl arbetar oss i händerna. Med allt större tydlighet visar den huru grundfalska de argument voro, som presterades av våra motståndare före den 27 aug. och utvecklingen sedan dess har icke visat att vi voro inne på fel väg, men väl att vi för tillfället icke ha tillräcklig kraft bakom oss.” Kvartalscirkulär IOGT Stockholm 15/1 1923

Stridslystnaden är det inget fel på och den utveckling ifråga om nykterhetstillståndet man talar om kan väl handla om en ökning i alkoholkonsumtionen i vårt land. Men citatet speglar också en insikt om att det inte fanns eller finns tillräckligt med kraft för att framgångsrikt driva en så stor fråga i hamn.

⁵⁵ Logen Hedemora protokoll 10/9 1922

⁵⁶ Logen Hem och härd protokoll 27/9 1922

2.4.1 Kretslogen Framåt

I kretslogen Framåt märks det inte så mycket i protokollen att man på något sätt diskuterade vad som gått fel eller vad man skulle gjort annorlunda. I ett protokoll från 1924 är man i ett helt annat sammanhang noga med att betona att deras sätt att driva verksamheten måste ske ”med uteslutande av all skräckmissionering”.⁵⁷ I det här antyds att det kanske togs i för hårt tidigare när man mer försökte skrämman till förbudsläget istället för att använda andra argument, och kanske var det så att man kände att skrämpropagandan fått en lite motsatt effekt. Den allmänna känslan i protokollen är annars att det är mycket fester och annan verksamhet som inställs på grund av dålig tillslutning på mötet. Samtidigt talas det om att missionering från storlogen är något som alla loger är i behov av.⁵⁸ Uppslutningen på möten verkar ha varit ett problem även om medlemsantalet pekade i motsatt riktning. Medlemstalen i logerna i kretsen pekade stadigt uppåt, något som gick emot trenden på många andra håll (1910 = 96 medlemmar, 1924 = 204 medlemmar, 1927 = 275 medlemmar). Det ökande antalet medlemmar till trots verkar det alltså som om antalet aktiva medlemmar istället gick nedåt.

2.4.2 Hedemora nykterhetsnämnd

Arbetet i stadens nykterhetsnämnd fortsatte som vanligt efter omröstningen där de 4-5 personer som fanns där hade att ta ställning i frågor som handlade om försäljning, tillstånd, missbruk och mycket annat. Jag nämnde innan att riksdagens nykterhetskommitté bestod av en majoritet nykterhetsvänner. I protokollen från nämnden står det visserligen inget om personernas egna åsikter, men däremot dyker dessa namn upp i andra sammanhang. Axel Jansson var sekreterare kommunens nykterhetsnämnd och var dessutom aktiv i IOGT lokalt och dessutom ordförande i nykterhetsvännernas centralkommitté i Hedemora. Johanna Johansson var ordförande i den lokala kvinnykterhetsorganisationen Vita bandet. Stadsfiskalen Olsson som var nämndens ordförande har jag inte hittat i någon nykterhetsrörelse men när det ska utses en övervakare för personer med missbruksproblem

⁵⁷ Kretslogen Framåt protokoll 10/8 1924 s. 74

⁵⁸ Kretslogen Framåt protokoll /8 1927 s. 95

rekommenderar han varmt Oskar Nord som är aktiv i den lokala NTO-logen och samtidigt sekreterare i Nykterhetsvännernas centralkommitté.⁵⁹

Axel Jansson verkar ha varit den mest restriktiva av dem i nämnden då han vid ett tillfälle reserverade sig mot ett utskänkningstillstånd av pilsner, något han insisterade på att få protokollfört, och denne Axel fick också det viktiga uppdraget att vara besiktare av de utskänkingsställen som fanns i staden.⁶⁰

Med Brattssystemets seger låg det naturligtvis i tiden att ha en restriktiv syn på alkohol i politiska sammanhang. Nykterhetsnämnden levde i sin verksamhet verkligen upp till den rollen. De var mycket restriktiva med att ge utskänkningstillstånd för pilsner trots att den var relativt alkoholsvag och de var också emot en utsträckning av öppettiderna på systembolaget när det begärdes.⁶¹ Samtidigt hade de sammanställt en svart lista som innehöll namnen på 20 män som var förbjudna att köpa eller serveras alkohol i något sammanhang. 19 av de 20 hade alkoholproblem medan den tjugonde hade begått misstaget att servera sprit hemma till gäster som blivit berusade.⁶²

Nämnden tillsatte även en speciell nykterhetspolis under Hedemora marknad och i enskilda fall verkar besluten ganska hårda, som i fallet med Gustaf Åberg som hade suttit tvångsvårdad i 6 månader och nu ville komma ut på en försökspermission men fick blankt nej och fick vänta i ytterligare ett halvår.⁶³

2.4.3 Garpenbergs nykterhetsnämnd

Den delen av den nutida Hedemora kommun som fick det mest anmärkningsvärda resultatet var väl Garpenbergs socken där en majoritet av väljarna alltså var emot ett förbud i omröstningen. Staden fick sin egen nykterhetsnämnd från 1922 och frågan är ju om man där hittar några antydningar till varför det fanns majoritet just där. Protokollen är ganska knapphändiga och har heller inte möten lika ofta som nämnden i Hedemora. Några år efter folkomröstningen uppmanas nämnden att skriftligen svara på frågan om hur det allmänna tillståndet i kommunen är angående nykterhet. Det svaret de ger handlar om att de tycker att tillståndet är gott och att det inte är någon skillnad mot hur det var före kriget, och att det enda

⁵⁹ HNP 27/3 1925

⁶⁰ HNP 23/11 1923; 24/11 1925

⁶¹ HNP 3/5 1928; 10/5 1927

⁶² HNP 12/1 1925

⁶³ HNP24/1 1925; 16/4 1928; 26/10 1928

problem de ser är en ökande hembränning och att det är den här olagliga hanteringen som är den största källan till missbruk i kommunen.⁶⁴

Ytterligare några spår hittar jag i protokollen några år senare när de uppger att de under ett år haft 3 fall av olovlig rusdryckshantering, 1 motortrafikbrott och 6 fylleriböter och alla dessa brott begicks dessutom utanför socken. Protokollet fortsätter med att säga att langningen och hembränningen är ett bekymmer men att det inte är värre än någon annanstans, och sedan anges statistik över antalet motböcker i Garpenbergs socken där 407 män och 28 kvinnor uppges inneha motbok.⁶⁵ Dessa siffror kan jämföras med folkomröstningen några år tidigare då socknen uppgavs ha 1354 röstberättigade. Det här skulle innebära att var tredje vuxen person hade motbok vilket i jämförelse med kommunen i stort verkar vara misstänkt lågt då det för hela kommunen snarare lutar åt att 2 av 3 hade motbok. Siffrorna jag har för Garpenberg är dock 10 år senare än siffran för hela Hedemora som är från 1922 vilket kan vara en orsak till skillnaden.

Personerna i nykterhetsnämnden i Garpenberg har jag inte hittat i några nykterhetsorganisationers protokoll vilket skulle kunna indikera att de inte var lika ivriga absolutister som de i Hedemoras nämnd vilket samtidigt skulle kunna vara en förklaring till varför de tycktes ta lättare på alkoholfrågan och de problem som kommer av bruket. En annan förklaring till att det i Garpenbergs nämnd hölls en lägre profil kan vara att de här inte verkar ha behandlat utskänkingsärenden som i Hedemora och att systembolaget låg i Hedemora, och kanske var det sistnämnda orsaken till att de brott som nämndes innan begicks utanför socken.

2.5 Slutsatser

Av det som framkommer i protokollen över vad som gjordes och diskuterades i logerna så förstår man att diskussionerna i vissa ämnen ibland var mycket livaktiga. Ämnena som diskuterades känns mycket stimulerande och handlade inte bara om nykterhet och här tycker jag IOGT verkligen lever upp till att vara en folkbildningsrörelse och inte bara en nykterhetsrörelse. Även om de själva klagar på ungdomen som inte är fokuserade på arbetet och det svaga mötes och cirkeldeltagandet och det ibland i vissas tycke alltför stora

⁶⁴ Garpenbergs nykterhetsnämnd protokoll 1928

⁶⁵ Garpenbergs nykterhetsnämnd protokoll 1933

inriktningen på nöjen var det ändå så att väldigt mycket åstadkoms både i form av praktisk verksamhet och utbildning i stort.

Man samarbetade ju också med kyrkorna på orten men man förstår att det fanns en klyfta mellan dem som ibland märktes. Det fanns förutom det tidiga mötet där bara de religiöst inriktade nykterhetsivrarna var närvarande inte mycket som tyder på att IOGT/NTO var tveksamma till hur samarbetet med kyrkorna skulle fungera. Och även om flera gemensamma aktioner utfördes brukar det väl oftast vara så att resultatet blir sämre när en kraft inte är helt enad i sitt arbete.

Systerorganisationerna IOGT och NTO hade kanske lättare att samarbeta då det inte låg någon religiös tro i vägen, men kanske var det istället någon form av prestige som gjorde att det ändå blev så lite samarbete som omnämns i protokollen. Här finns inga antydningar till motsättningar mellan dem utan det är snarare avsaknaden av mer kontakt och samarbete som gör att jag ser det som en möjlig slutsats.

Arbetet med budkavlebilen som drevs inom IOGT verkar ha varit något som uppmärksammades och som blev något konkret som medlemmarna kunde samlas runt. Bilen återkom flera gånger under sommaren 1922 och då några logemedlemmar också hade rest ett tag med bilen blev detta en levande del av rörelsen, och deras erfarenheter var något som det gavs utrymme för på mötena att redogöra för i syfte att både informera och uppmuntra de övriga logemedlemmarna till fortsatt kamp.

Kretslogen Framåt hade det mer övergripande ansvaret lokalt att organisera arbetet för nykterhet i en stor del av kommunen. Verksamheten handlade mycket om att utöva påtryckningar på politikerna och när de som jag nämnde utsåg Alex Ljungberg till att påverka politikerna med full handlingsfrihet ett år innan folkomröstningen så visar det på en stor ambition inom rörelsen. Man använde sig också av skrivelser och agitation utåt samtidigt som det satsades på studiecirklar, diskussioner och inre missionering för att stärka den egna organisationen i kampen. Dessa kretsrådssammanträden verkar också ha tjänat som en slags stimulering till medlemmarna då de lokala logemedlemmarna ofta var med på mötena och på så vis fick en extra dos av kraft till att fortsätta arbetet med nykterhet. Samtidigt blev den gemensamma verksamheten i kretslogen lite begränsad då det aktiva medlemstalet var begränsat och verkar ha blivit det alltmer i takt med att åren gick.

Att nämndarbetet i stadsfullmäktige behöver engagerade personer som arbetar där råder det ingen tvekan om. Dilemmat uppkommer ju när ett särintresse får dominera en hel nämnd som det verkar som i det här fallet. Att det blev nykterhetsivrare som engagerade sig i det politiska arbetet i nykterhetsnämnden är ju inte speciellt konstigt och det var säkert en vanlig företeelse

runt om i landets nämnder även om jag är osäker på nämnden i Garpenberg. Jag anser att det finns belägg för att säga att nämnden i Hedemora var extra restriktiv i sitt agerande jämfört med om det suttit nykterhetsneutrala personer i nämnden.

2.7 Sammanfattning

Syftet med den här uppsatsen har är att se vad nykterhetsrörelsen IOGT, lokalpolitiker och lokaltidning gjorde och sade i nykterhetsfrågan i det som idag är Hedemora kommun i samband med folkomröstningen om rusdrycksförbud 1922. Uppgifterna har jag fått fram genom 4 olika arkiv med källmaterial.

Min undersökning visar att de IOGT-loger jag valt att undersöka förutom det rent praktiska arbetet med att driva kampanj för sin sak utåt också hade en mycket bred folkbildande roll som inte stannade vid studiecirkel och demokratisk mötesteknik utan också innefattade politiskt lobbyarbete tillsammans med rikliga och djupa diskussioner om ämnen som inte bara hade med nykterhetsfrågor att göra.

Kretslogen inom IOGT som jag undersökt svarade för ett mer övergripande och planerande arbete när det gällde att föra fram nykterhetsfrågorna i kampanjen, och det var här som man bestämde att gemensamt utse någon som skulle vara lobbyist gentemot politikerna och att skicka telegram till lokalpolitikerna för att påverka dem. Dessa möten tjänade också till att sporra de lokala medlemmarna som var närvarande i den logen där mötet hölls.

Hedemoras lokalpolitiker i fullmäktige tog ett antal beslut rörande nykterhet under åren innan folkomröstningen och i de flesta fall gav de stöd åt nykterhetsarbetet. När nykterhetsorganisationer ville ha bidrag fick de det även om det var med mycket knapp majoritet, och när fullmäktige begränsade alkoholransonerna som fick lämnas ut mot motbok skedde det mest av praktiska skäl, inte av alkoholskadeskäl i första hand.

Nykterhetsnämnden i Hedemora var till sin hållning ganska restriktiv i alkoholfrågor de hanterade, och säkerligen berodde detta på att det var organiserade nykterhetsivrare som dominerade nämnden. Frågorna de hanterade handlade bland annat om utskänkningstillstånd, svarta listor för inköp, tvångsomhändertagande vid missbruk.

Lokaltidningen anstränger sig tydligt för att spegla frågan om ett förbud på ett balanserat sätt med både artiklar och referat av möten i kommunen i nykterhetsfrågan i stort tillsammans med annonser från de båda sidorna. Det som ändå får lite mer utrymme i tidningen är Nejsidan som både har lite fler artiklar till antalet och dessutom är referaten från sådana möten en aning längre än vad som är fallet med förbudsmöten som hållits.

3. DISKUSSION

När jag läste dessa gamla handskrivna protokoll kändes det som om en ny värld öppnade sig för mig på ett sätt som jag kanske inte riktigt förväntat mig. En värld som lever kvar i det som är nedskrivet men då de som skrev nu är borta.

Logernas arbete tycker jag beskrivs bra i de flesta protokoll jag läst, men i de fall där anteckningarna är fåordiga blev inte heller utbytet speciellt stort. Det var ju också därför jag koncentrerade mig på de som tog sig tid att skriva lite mer utförligt, och på så sätt kan man säga att jag visar dem respekt som unnade mig en större inblick i deras värld.

Jag visste ju innan att nykterhetsrörelsen i stort var en viktig faktor i den tidens folkbildning, men jag insåg ganska snart att de gjorde detta på en mycket bredare front än jag hade trott eller vetat innan. Diskussionerna i logerna tyckte jag hade mycket djupa och breda ämnen vilket var intressant att ta del av. Studiecirkelarna fanns där liksom träningen i demokratisk mötesteknik men även diskussioner i hur de valda politikerna kan påverkas både före och efter valtider.

Att nykterhetsivrarna så totalt verkar ha haft greppet över nykterhetsnämnden i Hedemora trodde jag inte heller skulle vara fallet. Jag har inte funnit några kommentarer från politiker som tyckte att det var ett problem, men idag skulle nog många se det som ett stort problem om absolutister skulle vara ansvariga i bedömningsfrågor om utskänkning, omhändertagande och andra regler på alkoholområdet. Så fort en bedömning skall göras kommer man inte ifrån att den egna benägenheten att starkt tycka något gör sig gällande. Sedan är det ju naturligtvis så att tiderna förändras. Alkoholfrågan var väl både större och djupare de första årtiondena på 1900-talet än vad den är idag.

I fallet Garpenberg verkar nämnden där ha haft en mer tillbakalutad attityd och det finns ju flera tänkbara orsaker till detta. Kanske var medlemmarna inte lika ivriga nykterister som de i Hedemoras nämnd, kanske spelade det in att själva systembolaget låg i Hedemora, eller var det kanske det faktum att det inte fanns någon nykterhetsloge i själva samhället (det fanns bara en IOGT-loge en bit utanför) som bidrog till en lägre temperatur i frågan. Kanske var det allt detta som gjorde att det som vissa uppfattade som skrämselfpropaganda inte bet på Garpenbergsborna och att de därför inte tyckte att det behövdes ett förbud.

Omröstningarna i vissa alkoholfrågor i Hedemoras fullmäktige var mycket jämna och verkar tyda på att det ändå fanns ett motstånd i fullmäktige mot förbudstanken, men oftast användes

andra skäl än rent alkoholliberala. Det verkar alltså som om en hel del i fullmäktige var emot ett förbud men kunde tänka sig begränsningar istället.

Att lokaltidningen försökte beskriva frågan någorlunda objektiv var väl ingen överraskning, och kanske inte heller att de misslyckas en aning och blir lite mer emot ett förbud om man tittar på mängden inlägg och vilka åsikter som får mest utrymme.

Det skulle vara intressant att forska vidare om varför det i Garpenbergs socken fanns en majoritet som var emot ett förbud när övriga delar av kommunen, inklusive den större tätorten Hedemora, var så tydligt för ett förbud.

Det skulle också vara spännande att få gräva fram lite mer om sammansättningen i nykterhetsnämnderna och hur politikerna resonerade och om det fanns en diskussion eller en rädsla för hur nykterhetsvännerna tog över många politiska uppdrag i kommunen.

Diskussionen om nöjen och i vilken form dessa ska komma till uttryck fanns ju i logerna samtidigt som det fanns en oro för motiven unga hade att vara med i logerna. Här skulle det vara intressant att jämföra logerna och dess medlemmars resonemang om det förändrades över tid. Att gå tillbaka 10 – 20 år och se om protokollen visar några skillnader när det gäller sättet att se på och hantera de uttryck för nöjen som förekom vore spännande att undersöka mera i detalj.

4. KÄLLFÖRTECKNING

Källor:

Folkrörelsernas arkiv i Falun

FAW/6.1969 Hedemora Kretslogen ”Framåt” protokoll 1920-1929

FAW/32.1971 Hedemora logen 2031 protokoll 1922

Hedemora kommunarkiv Tjädernhuset

Fullmäktigeprotokoll 1920-1922

Hedemora nykterhetsnämnd protokoll 1918-1929

Garpenbergs nykterhetsnämnd protokoll 1922-1935

Hedemora kommunarkiv filialen i Långshyttan

IOGT-logen Hem och härd protokoll 1922

Södra Dalarnas tidningsarkiv

Årgång av tidningen 1922

Litteratur:

Bergman, Johan *Den svenska nykterhetsrörelsens historia* Svenska nykterhetsförlaget 1898.

Den svenska historien del 9 Bonniers förlag AB, 1968.

Gunneriusson-Karlström, Märith *Konsten att bli och förbli folklig* Doktorsavhandling Uppsala Universitet 2004.

Hultgren, Peter *För vår skull rösta nej! : om lundensisk alkoholkultur vid förbudsomröstningen 1922* kandidatuppsats, Lunds universitet, 2007.

Johansson, Lennart *Systemet Lagom-Rusdrycker, intresseorganisationer och politisk kultur under förbudsdebattens tidevarv 1900-1922* Lund University press, 1995.

Jonsson, Lars, Pettersson, Björn-Erik *Nykterhetsrörelsens uppkomst och utveckling-internationellt, nationellt och lokalt* C-uppsats Luleå tekniska universitet, 2006.

Månsson, Per (red) *Moderna samhällsteorier-Traditioner, Riktningar, Teoretiker* Norstedts akademiska förlag, 2007.

Nilsson, Maria; Ärlig Anna *Debatten i Norrbotten inför rusdrycksomröstningen* C-uppsats Luleå Tekniska universitet, 2009.

Svensson, Arne *De visade vägen. IOGT-NTO 100 år- en krönika* Sober Förlags AB 1979.

Trotzig, Karl *Hedemora stads historia* För Hedemora stadsfullmäktige, 1943.

Vågbrytaren: Dalarnas Distriktsloge av IOGT 1886-1926.